

**«ВОРО́НА І ЗА МО́РЕ ЛИ́ЛА, ТА ВСЕ-ТАКИ ВОРО́НОВ ВИРТА́ЛА»:
ВЕРБАЛЬНИЙ СИМВОЛ ВОРОН У МОВНО-ФОЛЬКЛОРНІЙ КАРТИНІ СВІТУ
(СИМВОЛІКА ПЕРЕХОДУ ТА МЕЖІ)**

**“VORÓNA I ZA MÓRE LITÁLA, TA VSE-TAKY VORÓNOV VYRTÁLA”:
THE VERBAL SYMBOL OF THE RAVEN IN THE LINGUISTIC AND FOLKLORIC
WORLDVIEW (SYMBOLISM OF TRANSITION AND BOUNDARY)**

Сімович О.І.,

orcid.org/0000-0003-0889-4128

*кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу української мови*

Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України

У статті проаналізовано вербальний символ ворон у контексті української мовно-фольклорної картини світу. Подано багаторівневу семантику символу, зокрема досліджено роль колірних атрибутів «вороний» і «чорний» у формуванні символічних значень. Визначено, що слова-символи ворон, вороний кінь, гавран, кавка та інші безпосередньо пов'язані з просторами переходу, з межею між «світом живих» і «світом мертвих». У статті показано, що цей символ відображає складні трансформації уявлень про смерть, сум, тривогу та зв'язок з «іншим» світом.

Виконано лінгвістичний аналіз вербальних форм у фольклорних текстах ХІХ–ХХ століть – народних піснях, віруваннях, замовляннях – із використанням компонентного, контекстуального та дистрибутивного методів. Особливу увагу приділено виявленню взаємозв'язку між семантичними компонентами символу, а також варіативності його функціонування залежно від жанрової й контекстної специфіки. Символічні значення, пов'язані з образом ворона, відображені в різних жанрах українського фольклору, що засвідчує багатовимірність народних уявлень про смерть, тривожність, перехідність і потойбічність.

Розкрито внутрішню структуру символу, у якій поєднуються кольорові маркери, функціональні ознаки та зовнішні атрибути. Простежено, як у традиційних текстах формуються сталі семантичні парадигми (ворон – віщун, вісник, супутник мертвих), що не лише характеризують конкретну ситуацію, а й транслиують цінності та уявлення спільноти.

Зроблено висновок, що вербальний символ ворон у традиційній мовно-фольклорній картині світу виконує функцію знака межового досвіду, пов'язаного з кризовими станами, переходами, трансформацією та порушенням усталеного порядку. Аналіз текстів дав змогу виявити сталі структури значень і функцій цього символу, простежити його семантичні поля та глибинні смисли в межах традиційного українського світогляду.

Ключові слова: вербальний символ, лексема, словосполучення, текст, словникова стаття, семантика, семантична структура, мовно-фольклорна картина світу, діалект, словникова стаття.

The article analyzes the verbal symbol raven in the context of the Ukrainian linguistic and folkloric worldview. It presents a multi-layered semantics of the symbol, with particular attention to the role of the color attributes “voronyi” (raven-colored) and “black” in shaping symbolic meanings. It is established that symbolic words such as raven, black horse, havran, kavka, and others are directly connected with transitional spaces and the boundary between the “world of the living” and the “world of the dead.” The article demonstrates that this symbol reflects complex transformations in ideas about death, sorrow, anxiety, and connection with the “other” world.

A linguistic analysis of verbal forms in 19th–20th century folkloric texts – folk songs, beliefs, and charms – was conducted using componential, contextual, and distributive methods. Special attention is given to identifying the interrelation between the semantic components of the symbol, as well as to the variability of its functioning depending on genre and contextual specifics. The symbolic meanings associated with the image of the raven are reflected in various genres of Ukrainian folklore, which illustrates the complexity of folk concepts of death, anxiety, transition, and the beyond.

The internal structure of the symbol is revealed as a combination of color markers, functional features, and external attributes. It is traced how stable semantic paradigms (raven as prophet, messenger, companion of the dead) are formed in traditional texts, which not only characterize a particular situation but also transmit the values and views of the community.

It is concluded that the verbal symbol raven in the traditional Ukrainian linguistic and folkloric worldview functions as a sign of liminal experience, associated with crisis states, transitions, transformation, and the disruption of established order. The textual analysis makes it possible to identify stable structures of meanings and functions of this symbol, as well as to trace its semantic fields and deeper meanings within the framework of the traditional Ukrainian worldview.

Key words: verbal symbol, lexeme, phrase, text, dictionary entry, semantics, semantic structure, linguistic and folkloric worldview, dialect, dictionary entry.

У сучасній гуманітаристиці поняття *символу* трактують у міждисциплінарному контексті – як психоаналітичний образ, архетип, когнітивну

метафору чи як культурний знак. Найчастіше символи вивчають у межах літературознавства, етнографії чи фольклористики. Фольклорні сим-

воли описують як образні структури, не завжди виокремлюючи серед них власне мовні одиниці. Натомість для етнолінгвістичного аналізу ключовим є розуміння *вербального символу* як одиниці мови, що реалізує культурно зумовлену образність і функціонує в системі стереотипних мовно-фольклорних контекстів. Однак у розмаїтті пропонованих словників і наукових студій складно виокремити саме мовні символи, адже кожний такий символ потребує специфічної лінгвістичної інтерпретації – формулювання значень, що не вичерпують смислової глибини засвідченого слова-символу, а також розгорнутого значущого контексту, який: а) підтверджує або уточнює семантику слова, б) доповнює сформульовану семантику, в) фіксує його взаємозв'язки з іншими знаковими елементами та – що дуже важливо – г) формує в читача власне уявлення про цей символ та створює простір для подальших інтерпретацій.

В останні десятиліття з'явилося чимало досліджень, присвячених «тваринній» символіці – часто в межах конкретного жанру (В. Сокіл, Л. Дунаєвська, В. Давидюк, М. Новикова, П. Романюк та ін.). Мовознавчий аспект представлено у працях Т. Богущкої, С. Венгржиновського, І. Голубовської, М. Никончука та ін. Серед вагомих сучасних досліджень образних символів, що дають поштовх також лінгвістичному аналізу, зокрема орнітоморфних символів, варто згадати монографії Надії Пастух [18] та Оксани Сліпущо [27]. Функціонування вербальних символів у фольклорних пісенних текстах та розвиток символічних значень вивчає О. Сімович [23; 24, 25, 26]. Для ученого, який досліджує функціонування винятково *вербальних символів*, найбільшою проблемою було й залишається виокремити саме слова-символи із загального образного тла.

Вербальні символи – це не просто назви предметів, а мовні одиниці, що в культурній традиції здатні співвідноситися з виразними образами, уявленнями та концептами. У пропонованому дослідженні йтиметься передусім про ті з них, що виявляють свою символічну природу у фрагментах мовно-фольклорної картини світу – там, де предмети та явища постають не як нейтральні позначення, а як «носії глибинного смислу», як маркери добра, зла, межі, долі, ворожості, захисту тощо.

У цьому контексті особливо привертають увагу слова *ворон(а)* / *гайворон* / *галка*, адже, на відміну від більшості символів із розгалуженою семантикою та здатністю розвивати амбівалентні символічні значення (наприклад, *вода*, *дерево*,

калина, *верба* та ін.), символ *ворон* репрезентує вужчий зміст та виразно негативну семантику. Його символічні значення формуються насамперед на підставі міфологічних, апотропейних, прикметних та обрядових уявлень, що усталено функціонують у фольклорному дискурсі.

Пропонована стаття ґрунтується на авторській словниковій статті *ворон* зі Словника вербальних символів (умовна назва) і розширює її зміст, пропонуючи комплексний лінгвістичний та символічний аналіз вербального архетипу *ворон* у межах української мовно-фольклорної традиції. Це логічне продовження авторського словникового опису, спрямоване на реконструкцію та деталізацію символічного комплексу слова *ворон* в різноманітних контекстах. Такий підхід дає змогу поєднати лексикографічний опис із глибинним тлумаченням символіки.

Актуальність статті полягає у необхідності системного осмислення символіки *ворон* в українській культурі, що має важливе значення для розуміння національної ідентичності, мовної свідомості та дає змогу відтворити відповідний фрагмент мовно-фольклорної картини світу. Результати дослідження можуть бути корисними для фахівців у галузях лінгвістики, фольклористики, культурології та суміжних дисциплін, а також для ширшої аудиторії, зацікавленої у вивченні мовних символів і народної традиції.

Як зауважує М. Новикова, «образ ворона є настільки типовим, що одразу ж викликає певні асоціації й не потребує додаткового тлумачення» [32, с. 85].

Символіка тварин, зокрема птахів, є однією з найпоширеніших у фольклорі. Надія Пастух зазначає, що тварини виступають як «універсальні учасники образної системи фольклору» [18, с. 18]. Справді, завдяки зовнішнім характеристикам і комплексові культурних уявлень про них слова, що їх називають, розвивають у семантичній структурі множинні символічні значення. Водночас ці значення залежать не лише від зовнішніх ознак, а й від уявлень про місце тварини у світі, її близькість чи відчуженість щодо людини, належність до «свого» або «чужого» простору. М. Сумцов, аналізуючи *ворона*¹ в народній словесності, наголошував, що більшість народних вірувань ґрунтується передусім на природних його особливостях, а відтак на історико-культурній інформації [29, с. 61–62]. *Ворон* – «нечистий» птах: чорне забарвлення його пір'я асоціюється із хтонічним світом, із ніччю, смертю.

¹ Курсивом відзначено поняття, зокрема символічні, натомість вербальні символи виділено жирним курсивом.

Дослідник зафіксував перекази про те, що *чорним* кольором Бог покарав *ворона* за непослух: той не повернувся до Ноевого ковчега [25, с. 66 і далі], проклятий, бо «ворона... хотіла пити кров, що з Христових ран капала на землю, тому має закривавлений підбородок так, що на...вороні його до сего часу знати. За те також Бог прокляв ту птицю» [9, с. 117]. *Ворон* живиться мертвим, тому його також асоціюють із «тим» світом, із мертвими. Водночас він має зв'язок і з землею, і з небом (відповідно до символіки птахів загалом) [див.: 14, с. 245]. Саме тому стає посередником між світами та має здатність віщувати [10, с. 115; 2, с. 423–424; 27, с. 69–70].

Природні характеристики птаха формують стає семантичне ядро у вербальному символі. Водночас він здатен «притягувати» інші знаки та образи, що «працюють» у його семантичному полі і відповідно посилюють чи модифікують його значення, – *море, гора, кінь, ніч, чорний* та ін. У межах конкретного тексту кожний символ має свою розгалужену семантику, розгортаючи зі словом *ворон* складну мережу смислів. З одного боку, низка текстів засвідчує, підтверджує сформовану вже поза конкретним текстом семантику, що зберігається у свідомості читача як особистий досвід; з іншого – власне конкретний контекст дає змогу потрактувати вербальний символ, тобто семантика слова формується «тут і тепер» під час кожного нового прочитання тексту, відкриваючи перспективи для тлумачень. Цитований текст не існує осібно, він не лише безпосередньо пов'язаний з іншими процитованими текстами, у яких функціонує аналізований символ, а й з усіма іншими символами, що з'являються в інших текстах та з якими він зберігає інтертекстуальні зв'язки. У цьому виявляється його роль у семантичному вузлі традиційної картини світу. Значення символу може трансформуватися залежно від контексту, жанру, локальної традиції, але його ядро залишається сталим: *ворон* – знак (у широкому сенсі) смерті, тривоги, порушення межі.

Семантичний вузол, утворений словом *ворон*, у фольклорній традиції розгортається не лише у взаємодії з іншими символами, а й через усталені перекази, тексти пісень, замовлянь, де підкреслюється його «нечистість» і зв'язок із потойбіччям.

Саме тому в українській мовно-фольклорній картині світу вербальний символ *ворон* функціонує передусім із домінантним символічним значенням «той», «інший» світ; світ мертвих. Як назва птаха, який пов'язаний у свідомості людини з «тим» світом, він часто згаданий у народних замовляннях: *На синьому морі, на камені ворон*

сидить, лапами розгрібає, хвостом розмітає, од хрещеного раба божого Н всякий пристріт одганяє [цит. за: 1, с. 187]; *Ворона і за море літала, та все-таки воронов виртала* [6, с. 163]; пор. також вербальні символи *камінь, море*, одне із символічних значень яких – «межа між «цим» світом живих і «тим» світом мертвих».

З огляду на сучасні етнолінгвістичні підходи, вербальні символи, пов'язані з *вороним* птахом і *вороною* мастю коня, варто аналізувати в єдиному символічному полі. Обидва слова-символи мають семантичну спорідненість і тяжіють до спільного простору фольклорного тексту. Лексеми *ворона* і *вороний* (про колір) у поетичній традиції несуть в собі не лише характеристику зовнішнього вигляду, а й потужний семіотичний заряд. Атрибут *вороний* не є просто назвою відтінку *чорного*, а здобуває статус сакрального, хтонічного, пов'язаного з надприродним світом, маркує ситуацію переходу, межі, втрати. Як зазначає Н. Пастух, *вороний* – це узагальнений символ, який сигналізує про належність до сфери потойбіччя, що підсилюється поєднанням з образом *коня* як «провідника» або «перевізника» душі [17, с. 115].

Уявлення про *вороного* коня у свідомості українця не відокремлене від моторошної темряви, нечистих сил, тому ніч, як уособлення усього «темного», сидить на буланому коні [28, с. 254]. У кожному разі *вороний* сигналізує про незвичність, сакральність і хтонічність його носія, зокрема реалізує символічне значення «зв'язок з «іншим», чужим світом»: *Ой конику вороненькій, дамъ тобі оброку: Переси Анниченьку зі Волоського боку!* [4, т. II, с. 286]; *Ой криче, криче, да чорненькій воронъ, Да у лузе надъ водою. Ой плаче, плаче, молодий козаке, На конику да на вороному. Вороной коню грай ты подо мною, Да разбий тугу мою. Разбий, разбий тугу по темному луку, Козакови, да молодому. Ой гдетъ козакъ да д[ороженькою] Слезеньками умывает[ся.] Десь моя женка, десь моя старенька, Да за мною увивается. Та въ недъленку рано пораненку, Да якъ солнце не выходило. Да съгъжалася вся моя родина, Вона мене да выпроважала. Выпроважаешъ моя родиненко, Да чи не жаль тебѣ буде. Якъ я поѣду на ту Украйну, Да между чужіе люде. Ой згадай мене моя стара нене Съдаючи да обгъдати. Десь моя дѣтина на чужой сторонѣ Да не кому да отвѣдати. Ой згадай мене моя стара нене, Ой якъ сядешъ у вечери ясти. Десь мой дѣтина на чужой сторонѣ, Да не має отъ него вѣсти* [21, с. 24]. На відміну від інших назв кольорів, що часто набувають у пісенному фольклорі узагальненого значення та розви-

ваються до рівня абстракції, кольороназва **вороний** чітко «прив'язана» до символу **кінь**, однак зберігає також семантичний зв'язок із символом **ворон**.

Слова символи **ворон** і **вороний кінь** пов'язані з символами «лімінального» простору: **луг, ліс, річка, роздоріжжя, вода, ворота** як вербальними маркерами, що символізують місце, де «світ живих» перетинається з «іншим» світом («межа між «цим» і «тим» світом») [див. також: 16, с. 50] як знаковими межами, що розділяють «свій» і «чужий» простір, родину і незнайомців, життя і смерть, а лексеми **ворон, коник вороненький** – постають із символічним значенням «зв'язок з «іншим», чужим світом»: *Та віют вітри ще й буйнесенькі, Накрапає дощик громовесенький, Накрапає дощик громовесенький, Та на той садочок зеленесенький, А у тім саду живе й удова, А у тії вдови дочка молода. А у тії вдови дочка молода, Вона виходила за новії ворота. Вона виходила за новії ворота, Вона виводила вороного коня. Вона виводила вороного коня, Вона й напувала з повного відра. – Ой коню мій, коню, Чом види не п'єш? Та все копитами сиру землю б'єш. Та все копитами сиру землю б'єш, Мене молодую до вінця ведеш* [33, с. 141]. Прикметник **вороний**, будучи формально пов'язаний із **ворон**, стало формує ядерну семантику «смерть», «інше буття» (зокрема і в сенсі зміни соціального статусу), «темрява» тощо.

На відміну від символічного атрибута **вороний**, лексема **чорний** у системі традиційних символів може розвивати власні домінуючі символічні значення, які змінюють семантику основного символу, указують на належність маркованої тварини / птаха до хтонічного світу. У традиційній системі символів **чорний** – це маркер не лише потойбічного світу, а й смутку-жалоби, страху, невидимого / невідомого. У поєднанні з **ворон** цей атрибут формує яскраво виражене значення «загибель», «приреченість», «утрата». Світ замовлянь і світ пісенного фольклору кваліфікують **чорний колір** як особливо потужний, амбівалентний, який викликає тривогу, це «ще не колір зла, але вже має певні характеристики його» [30, с. 259]. Те, що складно побачити, пояснити, зрозуміти, окреслюють як темне, чорне. Оскільки **чорний колір** поглинає інші кольори, слово-символ виражає семантику заперечення та відчаю. На вербальному рівні у семантичній структурі атрибутивного словосполучення **чорний ворон** розвиваються символічні значення, пов'язані, зокрема, зі смертю: *Якь ты будешь вь степу помірати, Ой хто-жъ тобъ головку оплаче? «Въ полъ, мати, чорны воронъ криче: Ой той менъ головку оплаче!»* [22, с. 109]; *Летить воронъ зъ чужихъ сторонъ та крыльцями фай, фай, Якь я пѣду зъ сего села, комусь буде жаль, жаль. Летить воронъ зъ чужихъ сторонъ, а а вѣнь не голодѣнь, Ой тотъ буде жаловати, хто мене не годѣнь* [4, II, с. 358]; *А попович каже: – Що дівчина моя буде!.. Вдовиченко каже: – Вона ж мене вірно любе. Що й уже Попович Та й на коника схилився, А удовиченко Чорним Лугом покрився... Що за Поповичем Та отець, мати плаче, А за вдовиченком Та чорний ворон криче* [33, с. 159]; *Сніт, татусю рідний, моя ясна зоре, а вітер шуляй по сибірським поли. Там ріднії кости вже давно спочили, не знайти ніколи рідної могили. Хіба чорний ворон жалібно закриче, а дитина рідна лиш гірко заплаче* [12,

мати, чорны воронъ криче: Ой той менъ головку оплаче!» [22, с. 109]; *Скоро того дѣвча, скоро выслушала, Заразъ ся отъ жалю на прахъ розсыпало; А чорны гавраны погрѣбъ отправляли, А дробны птачковые барзъ краснѣ спѣвали!»* [19, с. 719]; пор. також семантику символу в діалектах: *Як зайде у село рабкуючи такий чорний ворон, то уже мусит бути якас новина. Або шос умре важне, або звір зробит дуже шкоду велику, або пошескъ якас буде* [15, с. 19]; *каркання ворона / ворони віщує про смерть, наприклад, у лемків та гуцулів трикратне каркання ворони погід вікнами* [3, с. 203]; *Як ворон краче над хатою, то на шкоду у марзі, або хтось умре из таздію* [15, с. 19]; а сама ворона «дуже лакома на людське тіло та на стерво» [9, с. 117]; пор. *Каркати (крякати), як <стара> ворона 'передбачати щось погане, лихе, говорити щось погане, сваритися (про жінку)'* [6, с. 163]; *Коли над ким ворона кракає, то се йому лиху віщує. Такий чоловік повинен тоді сказати: «На свою голову кракай, не на мене!»* [33, с. 172]; пор. також: *А щоб надо мною ворони кракали* – «як ворона кракне, то хто-небудь умре» [34, с. 145]; *Куди і ворон кісток / кості не заносить 'дуже далеко'* [36, с. 145]; а також **чорний ворон** «машина, у яку забирали заарештованого за часів Радянського Союзу» [там само]. Такі уявлення сприяють розвитку у семантичній структурі вербального символу **чорний ворон**, а також синтаксичної конструкції **чорний ворон / гавран криче** символічного значення «нещастя, смерть». Символічне значення розвинулося не так через здатність ворона «віщувати» смерть, як через появу вербального символу в текстах про загибель; отже, слово виражає відсторонену ідею смерті, темноти, смутку тощо; пор. уже цитоване: *Якь ты будешь вь степу помірати, Ой хто-жъ тобъ головку оплаче? «Въ полъ, мати, чорны воронъ криче: Ой той менъ головку оплаче!»* [22, с. 109]; *Летить воронъ зъ чужихъ сторонъ та крыльцями фай, фай, Якь я пѣду зъ сего села, комусь буде жаль, жаль. Летить воронъ зъ чужихъ сторонъ, а а вѣнь не голодѣнь, Ой тотъ буде жаловати, хто мене не годѣнь* [4, II, с. 358]; *А попович каже: – Що дівчина моя буде!.. Вдовиченко каже: – Вона ж мене вірно любе. Що й уже Попович Та й на коника схилився, А удовиченко Чорним Лугом покрився... Що за Поповичем Та отець, мати плаче, А за вдовиченком Та чорний ворон криче* [33, с. 159]; *Сніт, татусю рідний, моя ясна зоре, а вітер шуляй по сибірським поли. Там ріднії кости вже давно спочили, не знайти ніколи рідної могили. Хіба чорний ворон жалібно закриче, а дитина рідна лиш гірко заплаче* [12,

с. 234]; символічні значення зберігаються також у сталих виразах, зокрема у прокльонах: *Шоб на тебе ворони кракали* (проклін); *Нехай над ним ворони кракають!* (проклін) [34, с. 221].

Окрім онтологічної межі, символіка слів *ворон* / *гавран* і словосполучення *вороний кінь* пов'язана із соціокультурними ролями і функціями, зокрема гендерними. У текстах фольклору *вороний кінь* асоціюється з молодим парубком та є символом переходу до «іншого» світу – смерті чи чужини: *Ой кряче, кряче та чорненький ворон Та у лузі над водою, Ой плаче, плаче молодий козаче На конику вороному. Ой кряче, кряче та чорненький ворон Та на глибокий долині, Ой плаче, плаче молодий козаче по нещасливій годині. – Вороний коню! Грай ти підо мною Та розбий ти тугу мою! Розбий, розбий тугу по темному луку Козакові молодому* [33, с. 401]. У мовно-фольклорній картині світу українців у контексті пісень про кохання та жіночу долю це значення може трансформуватися як «межа між «своїм» світом рідного дому та «чужим» світом парубка / чоловіка». Водночас багаторівнева семантична структура символу *ворон* може розвивати компоненти «втрата», «самотність», «розрив зв'язку зі «своїм» середовищем»: *Не жаль мені на павочку, як на тую на вороночку: Занісь мене дурний розумъ въ чужую стороночку* [31, с. 458]; пор. *пав* як вербальний символ дівчини. *Вороночок* маркує відрив дівчини в новому соціальному статусі жінки від рідного дому, входження в «інший», «чужий», потенційно ворожий простір, актуалізуючи семи «доля», «утрата ідентичності».

Як уже згадано вище, у текстах часто з'являються інші вербальні символи, що підсилюють і поглиблюють семантику основного слова. Скажімо, поєднання символу птаха з топографічним маркером *висока гора* розширює межі його сприйняття та доповнює центральний символ компонентом «недосяжність»: *Гавране, гавране, високо лѣтаєшь, Высоко лѣтаєшь, далеко выжаєшь. Ци не видѣлъ ты тамъ мои штырѣ волю, Мои штырѣ волю, встѣ штырѣ половы? «Ой видѣлъ, я, видѣлъ, на высокой горѣ, На высокой горѣ отецъ нима оре, Отецъ нима оре и все тя спомина'тъ: «Нѣтъ моеѣ дѣвоньки навертацъ волоньки...». Скоро того дѣвча, скоро выслухала, Заразъ ся отъ жалю на прахъ розсыпало; А чорны гавраны погрѣбъ отправляли, А дрѣбны птачковые барзѣ краснѣ спѣвали!»* [19, с. 719]; пор. *гавран*, на, м. «Птица: *Corvus corax*, воронъ» [5, т. I, с. 321].

Символічні значення «смерть», «перешкода» розвиваються також у семантичній структурі слів

кавка, *галка*, вочевидь, через спільну з *ворон* ознаку «чорний»; пор. *кавка* «те саме, що *галка*»: *За дівчиною всі звони зазвонили, а за козаченьком всі, кавки закавчили* [4, т. I, с. 106]; *Ой кавочки вороночки усе поле вкрили* [цит. за: 5, т. II, с. 204] (зближення *кавки-ворони* / *вороночки*); пор. також *тава* «ворона» [5, т. I, 320], гуцульське *гава* «хижий птах із чорним або сірим пір'ям, ворони, гави» [11].

Не викликає здивування, що додатковим периферійним семантичним компонентом символу є «погані вісті»: *Пбилю я ворону Въ чужу сторону, По свою родиноньку, А соколонька По свого батенька, Въ сыру землянку. Ворона летитъ, Въстоньку несе – гѣде родина, гѣде, А соколъ летитъ, Въстоньку несе – Не буде батенько, не буде, Радъ бы я витати, Та й привѣдъ дати, Своему дитяточку – Сыра землянка, Заступила оченька, Прилягла ми ручку* [4, II, с. 675]. Як стає зрозуміло, у кожному цитованому тексті символ специфічно реалізує свою багатозначність: нова мовно-фольклорна ситуація зумовлює тільки перерозподіл семем, що актуалізуються одночасно в тексті, символізуючи відразу і «смерть», і «тривога, небезпека», «зв'язок «цього» і «того» світу – світу живих і світу мертвих» та ін.

Ще одним постійним компонентом семантики вербального символу *ворон* є «сум, сльози», що реалізується у предикативній конструкції *чорний ворон кряче* / *кряче чорненький ворон*: *Ой надъ быстрым надъ Дунаемъ Чорный воронъ кряче; Не едина дѣвчинонька По козаку плаче* [13, с. 119]; *Ой кряче, кряче чорненькій воронъ та на глибокѣй долинь, Ой плаче, плаче молодій козак по своей родинѣ* [39, с. 109зв.]; пор.: І. Вагилевич зазначив, що каркання ворона означає чоловічі сльози [там само]; *Ой кѣнь бѣжѣть, трава шумѣть: Да вжѣжѣ козакъ убитъ лежѣть, На купинѣ головою, Прикрывъ ноги осокою, Жовте тѣло рокитною Бѣліи руки хустиною, Ясне личко китайкою... Въ головонькахъ воронъ кряче, А въ нѣженькахъ коникъ плаче; Копытомъ землю выбивае, Свого пана вѣнь пытае: – Ой пане-жѣ мѣй, пане, Пане копитане! Ой кому мене вручаєшь, Кому коня покидаєшь? Чи Турчину, чи Татарину?... «Тебе, коню, Турчинъ не пѣймае, А Татаринъ не ѡстѣдае. Ой бѣжѣ, коню, темными лугами, Бѣжѣ, коню, бытыми шляхами; Да прибѣжѣ, коню, до двору, Та вдаръ копытомъ въ болону! А выйде до тебе ненька старенька, Козацькая матусенька; Вона буде тебе за поводи брати, Буде тебѣ стѣна пѣдкладати, Вѣвса буде тобѣ пѣдсыпати, Холодною водицею наповати, И скрѣзь слѣзы про мене пытати. Да не кажи, коню, що я убився, А скажи, коню, що я оженився,*

Да понявъ себѣ паняночку, Въ чистѣмъ полѣ зем-
ляночку – *Що куды вѣтеръ не вѣе, Ни сонечко вже
не грѣе...*» [35, с. 152–153]; пор. *трава шумить* із
символічним значенням ‘нещастя, горе; тривога’,
що реалізується, зокрема в діалектних записах: *За
горами ў тей дольинѣ, Чарні гаўран воду пійе. Пійе,
пійе, помуцуйе, Два сердечка зармуцуйе. Йѣдно
мойо, друге його, Зармуцене обідвойо; Зармуцѣні
та і буду Док по швеце капац буду* [8, с. 170].

В українському мовно-фольклорному про-
сторі вербальний символ **ворон** функціює також
із доміантними символічними значеннями
‘ворожа сила’; ‘лихо, біда; зрада’: *Не злы вороны
налетѣли, Злы разбойники наѣхали* [39, с. 109зв.];
*Летів ворон понад гай зелений, став калиноньку
ламати, Любив козак молоду дівчину та й не
думав її брать. – Ти, дівчино, вистели пируну, я до
тебе спатъ прийду. Дівча постіль, постіль висте-
лило, само спатоньки лягло. – Де ж ти шлявся, де
ж ти волочився, шо’с до мене не прийшов? – Я
не шлявся, я не волочився, я в сестриці ночував. –
Я в сестриці та й чаю напився, папіроса закурих –
Брешеш, брешиш, брешиш, вражий сину, ти до
єншої ходив. Ночував їс в другої дівчини та й
сестрицею назвав* [7].

Зв’язок вербальних символів **чорний ворон** і
кінь вороний (**коник вороненький**) є складним
і багаторівневим: ці одиниці належать до шир-
шої системи символів, пов’язаних із семантикою
межі, переходу й із сакральністю. Вони не функ-
ціують у текстах ізольовано, а виступають склад-
никами цілісного символічного ряду, що охоплює
також символи *вода, дорога, міст, луг* та інші
«порогові» простори. У мовно-фольклорній кар-
тині світу **вороний кінь** має виразну семантику
межового, транзитивного образного знака, що
також постає маркером переходу зі світу живих

у світ мертвих. Як і **ворон, кінь / коник воро-
ненький** у текстах реалізує символічне значення
‘смерть’, хоча сам безпосередньо не є її носієм;
його поява в багатьох контекстах «віщує» заги-
бель, репрезентуючи відсторонену ідею смерті та
переходу в «інший» світ. Так само і **ворон** несе в
собі значення нещастя, втрати, загибелі, вказуючи
на те, що вже відбулося або має статися. Водночас
функція цих символів полягає не в дії (тобто не
в тому, щоб спричинити смерть), а в натякові, у
символічному представленні ідеї смерті – «ніби
зі сторони».

На відміну від символу **ворон**, лексема **кінь**
має дещо іншу функційну динаміку: слово **ворон**
символізує радше носія ідеї долі, зв’язку зі світом
померлих, непевності, тривоги; його символічні
значення натякають на приховану загрозу, неспо-
кій, які складно ідентифікувати. Слово-символ
ворон передає загальну ідею зміни внутрішнього
психологічного або духовного стану – як окреме
символічне значення. У цьому контексті це радше
символ стороннього впливу, який змінює природ-
ний хід речей, не знищуючи їх повністю, а лише
порушуючи рівновагу буття. Водночас **ворон** є
виразником символічного значення ‘смерть’, не
вказуючи на її безпосередню причину. Натомість
кінь, коник вороненький реалізує символічні зна-
чення переходу зі світу живих до світу мертвих,
зміни соціального статусу, тобто символіку транс-
формації, межового переходу, життєвого зламу.

Отже, ці символи доповнюють одне одного в
мовно-фольклорній традиції, створюючи склад-
ний образ «порогового» простору. Їх лексико-
графічна репрезентація передбачає фіксацію як
індивідуальних значень кожного символу, так і
узагальненого символічного змісту, що виявля-
ється у варіативних мовно-культурних контекстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. Київ, 1995.
2. Войтович В. М. Українська міфологія. Енциклопедія народних вірувань. Київ, 2014.
3. Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди. *Етнографічний збірник видає етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка*. Т. XXXI–XXXII: I. Свенціцький. Похоронні голосія. В. Гнатюк. Похоронні звичаї й обряди. У Львові, 1912.
4. Головацький Я. Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси : у 3 ч. Москва, 1878.
5. Грінченко Б. Словарь української мови : у 4 т. / за ред. Б. Грінченка. Київ, 1907.
6. Гуцульські світи : Лексикон / Хобзей Н., Ястремська Т., Сімович О., Дидик-Меуш Г. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. 668 с. (Серія «Діалектологічна скриня»).
7. Електронний архів українського фольклору [режим доступу:] <http://folklore-archive.org.ua/work/1964/>
8. Етнографічний збірник видає етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Т. IX: Етнографічні матеріали з Угорської Руси. Зібрав Володимир Гнатюк. Т. III : I. Західні угорсько-руські комітати. II. Бач-Бодроґський комітат. Львів, 1900.
9. Етнографічний збірник видає етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка. Т. XIII : Галицько-руські народні легенди / зібрав В. Гнатюк. Т. II. Львів, 1902.
10. Жайворонок В. В. Знаки етнокультури : словник-довідник. Київ, 2006.

11. Картотека Словника гуцульських говірок / зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у Львові.
12. Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району). Івано-Франківськ, 2008.
13. Малороссійскія пѣсни, изданныя М.Максимовичемъ. Москва, 1827.
14. Мифы народов мира : энциклопедия: в 2 т. Москва, 1991. Т. 1.
15. Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології. *Матеріали до української етнології*. Львів, 1909. Т. XI.
16. Онищук А. Народний календар. Звичаї й вірування, прив'язані до поодиноких днів у році, записані 1907–10 рр. у Зелениці Надвірнянського повіту (Гуцульщина). *Матеріали до української етнології*. Львів, 1912. Т. 15. С. 1–61.
17. Пастух Н. Феномен зоологізму у міфології та культурі (теоретичний аспект). *З його духа печаттю... : збірник наукових праць на пошану Івана Денисюка* : у 2 т. Львів, 2001. Т. 2. С. 114–122.
18. Пастух Н. Символіка тварин в українському фольклорі: зозуля. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2013.
19. Пѣсни русиновъ-лемковъ въ Галиціи, собранныя Алексѣемъ Ивановичемъ Торонскимъ. *Головацький Я. Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси*. Москва, 1878. Т. II. С. 718–738.
20. Рогалевич Н. Н. Словарь символов и знаков. Мн., 2004. 512 с.
21. Рулін П. І. Українська пісня в старовинному російському співаннику. I–V. У Києві : З друкарні Української Академії Наук, 1924. 52 с.
22. Сборникъ украинскихъ пѣсень, издаваемый Михайломъ Максимовичемъ. Ч.1. Киевъ, 1849.
23. Сімович О. Від драбини до нитки до неба: символічне осмислення шляху у фрагменті мовної картини світу. *Лінгвістика* : збірник наукових праць. № 2(44). Старобільськ, 2021. С. 38–52.
24. Сімович О. Матеріали до словника вербальних символів: *кінь. Діалектологічні студії 12. Діалект і пам'ятка* / відп. ред. П. Гриценко, Т. Ястремська; НАНУ, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019.
25. Сімович О. Простір у мовно-фольклорній картині світу українців. *Діалектологічні студії. 13. Збірник пам'яті Наталії Хобзей* / відп. ред. П. Гриценко, Т. Ястремська; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2020. С. 240–261.
26. Сімович О. Словник вербальних символів. *Зірка, зоря. Сонце. Місяць. Діалектологічні студії. 11: Слово – словник – корпус. Пам'яті Наталії Хобзей* / відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018. С. 304–322.
27. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій (звірослов). Київ, 2001.
28. Снігирьова Л. Зооморфний символ коня в українських історичних піснях // Література. Фольклор. Проблеми поетики: наукове видання. Вип. 38 : Присвячений дослідженню творчої спадщини Л.Ф.Дунаєвської. С. 249–257.
29. Сумцов Н. Воронъ въ народной словесности. *Этнографическое обозрѣніе*. Кн. 4. Москва, 1890. № 1. С. 61–86.
30. Телеуця В. Символи фольклору як засіб вербалізації відчуттів [режим доступу:] http://philology.knu.ua/files/library/lit_st/40-2/34.pdf
31. Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно-русскій край, снаряженной И.Р. Географическимъ Обществомъ. Юго-западный отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія / собр. П.П. Чубинскимъ. Санкт-Петербург, 1874. Т. 5.
32. Українські замовляння / упор. М.Н. Москаленко. Київ, 1993. 309 с.
33. Українські народні пісні, наспівані Д. Яворницьким. Пісні та думи з архіву вченого / упоряд., вступ.ст., комент. М.М. Олійник-Шубравська. Київ, 1990.
34. Українські приказки, прислів'я і таке інше : збірники О.В. Марковича та ін. / уклад М. Номис. Київ, 2004.
35. Украинскія народныя пѣсни, изданныя Михайломъ Максимовичемъ. Ч. 1. Кн. I–III. Москва, 1834.
36. Фразеологічний словник української мови : у 2 т. Київ, 1999. Т. 1.
37. Фразеологія перекладів Миколи Лукаша : словник-довідник. Київ, 2002.
38. Франко І. Людові вірування на Підгір'ї. *Етнографічний збірник видає Етнографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка*. Т. 5 / за ред. Івана Франка. Львів, 1898. С. 160–218.
39. Wagilewicz D.I. Symbolika slowianska. *ЛНБ*. Відділ рукописів. Фонд І. Вагилевича. П. 7. Спр. 34, арк. 106.